

На основі опублікованих матеріалів та архівних джерел висвітлено актуальні питання історії України, всесвітньої історії, археології та етнології. Низку статей присвячено 140-річчю з дня народження М. Грушевського.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

On the basis of publications and archives a number of principal issues of the history of Ukraine, world history, archaeology and ethnical studies are examined. The number of articles are dedicated to the commemoration of 140th anniversary of M. Grushevsky's birthday.

For scientists, professors, aspirants and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	В.Ф. Колесник, д-р іст. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Б.М. Гончар, д-р іст. наук, проф.; Г.Д. Казьмирчук, д-р іст. наук, проф.; В.П. Капелюшний, д-р іст. наук, проф.; О.Ю. Комаренко, канд. іст. наук, доц. (відп. секр.); А.П. Коцур, д-р іст. наук, проф.; О.П. Крижанівський, д-р іст. наук, проф.; В.М. Литвин, д-р іст. наук, проф., акад. НАН України; В.М. Мордвінцев, д-р іст. наук, проф.; А.Г. Слюсаренко, д-р іст. наук, проф., акад. АПН України; Р.В. Терпиловський, д-р іст. наук, проф.; М.Г. Щербак, д-р іст. наук, проф.; В.І. Яровий, д-р іст. наук, проф.
Адреса редколегії	01033, Київ-33, вул. Володимирська, 60, історичний факультет ☎ (38044) 234 10 57
Затверджено	Вченою радою історичного факультету 19.10.06 (протокол № 2)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/6 від 12.06.02
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

ВИПУСК 91

Діброва С. Я. Новицький в оцінках М. Сумцова	8
Заболотна І. І. Крип'якевич – учень, співробітник, послідовник М. Грушевського	12
Зайцева З. Михайло Грушевський в українському науковому русі до початку Першої світової війни	16
Кавун Т. Сучасний етап історіографії політики коренізації національних меншин в УСРР	19
Калакура Я. Синтез української історії у працях М. Грушевського	24
Кліш А. Співпраця Кирила Студинського та Михайла Грушевського	27
Колесник В., Могильний Л. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ століття: сучасна історіографія	30
Крот В. Проблема єдності українських земель у творчій спадщині М. Грушевського	33
Киштымов А., Лебедева В. М. Довнар-Запольский и М. Грушевский: встреча на страницах "Записок наукового товариства імені Шевченка"	35
Лук'яненко В. М. Грушевський та українська історична наука (друга половина ХІХ–ХХ століття): історіографія проблеми	39
Надтока О. Наукова конференція до 140-річчя від дня народження М. Грушевського (за результатами міжнародної наукової конференції "Політична, громадська та наукова діяльність М. Грушевського". – Київ, 23–24 жовтня 2006 року)	42
Панченко Ю. Еволюція ідеології американського консерватизму (до 80-х років ХХ століття)	43
Пиріг Р. Феномен реєміграції Михайла Грушевського: сучасні інтерпретації	47
Плугаторенко М. Позиція Р. Ніксона щодо конфлікту на Індокитайському півострові у 1953–1967 роках	50
Самофалов М. Кость Штеппа – співробітник Михайла Грушевського	55
Ситник В. До проблеми взаємин М. Міхновського з М. Грушевським	56
Сорока Ю. Політичні й економічні чинники міграційних процесів у західних областях УСРР у 1944-1950-х рр.	60
Теличко А. Микола Бажан про історичну концепцію Михайла Грушевського та її вплив на радянську історіографію	63
Тельвак В.В. Початки наукової діяльності Михайла Грушевського в оцінках істориків кінця ХІХ століття (до проблеми генези грушевськознавчих концепцій)	66
Тельвак В.П. Формування Михайла Грушевського як історіографа (гімназійна доба)	69
Чугаєвська Л. Михайло Грушевський і студентський рух в еміграції в 1920-ті роки	71
Шевченко Н. Британська криза першої половини ХVІІ століття як "проблема багатоскладового королівства" (за матеріалами праць К. Расселла)	73

CONTENTS

ISSUE 91

Dibrova S. Ya. Novitsky through M.F.Sumtsov's estimations.....	8
Zabolotna I. Kryp'yakevich as a pupil, collaborator, and follower of M. Grushevs'ky	12
Zaytseva Z. Mikhailo Grushevs'ky at the Ukrainian scientific movement prior the beginning of the First World War	16
Kavun T. The modern stage to historiography of the politics of national minorities in Ukrainian SSR	19
Kalakura Ya. The synthesis of Ukrainian history in M. Grushevsky's works	24
Klish A. A cooperation between Kyril Studins'ky and Mikhailo Grushevs'ky	27
Kolesnick V., Mogyl'niy L. The Ukrainian liberal-democratic parties in Russian Empire at the beginning of XX cen.: the contemporary historiography	30
Krot V. The Ukrainian lands' unity problem in M. Grushevs'ky's heritage.....	33
Kyshtymov A., Lebedeva V. M. Dovnar-Zapol'sky and M. Grushevsky: A meeting on the pages of "The transactions of Shevchenko scientific society".....	35
Luk'yanenko V. M. Grushevs'ky and the Ukrainian historical science (2 nd part of XIX – XX cen.): a historiography of the problem.....	39
Nadtoka O. The scientific conference commemorating the 140 th anniversary of M. Grushevsky's birthday (through the results of the international scientific conference "Political, social, and scientific activity of M. Grushevsky". – Kyiv, October 23–24, 2006).....	42
Panchenko Yu. The evolution of the ideology of American conservatism prior the 80 th of XX cen.	44
Pyrig R. A phenomenon of Mikhailo Grushevs'ky's re-emigration: contemporary interpretations.....	47
Plugatarenko M. R. Nixon's position on the Indochina conflict in 1953-1967	50
Samofalov M. Kost' Shtepa as an employee of Mikhailo Grushevs'ky	55
Sitnik V. To the problem of relationship between M. Mikhnovs'ky and M. Grushevs'ky	56
Soroka Yu. Political and economical factors migration process in western regions of Ukrainian SSR in 1944-1950 th	60
Telychko A. Mykola Bazhan about Mykhailo Hrushevsky's concept and it's influence on soviet historiography	63
Telvak V.V. Beginning of scientific activity of Mikhailo Grushevs'ky through the appraisals of the historians of the end of XIX cen. (to the problem of genesis of conceptions of Grushevs'ky's studying)	66
Telvak V.P. Formation of Mikhailo Grushevs'ky as a historiographer (Gymnasium time)	69
Chugaevska L. Mikhailo Grushevs'ky and student's movement in the emigration in 1920 th	71
Shevchenko N. British troubles of the first half of the XVII th c. as the "problem of multiply kingdom" (on the works of C. Russell)	73

ЗМІСТ

ВИПУСК 92

Адамович Н. Основні етапи конституційної реформи в Україні (1990–1996 роки).....	75
Горбань Т. "Інородці" чи складова "єдиноруської нації": українці в етнополітичній моделі Російської імперії (кінець XIX – початок XX століть).....	78
Гордієнко В. Убивство митрополита Олексія Громадського	82
Горохов С. Створення земських економічних органів у Харківській та Чернігівській губерніях на початку XX століття	84
Гусєва Н. Спроби прийняття надзвичайних законів як чинник розгортання молодіжного руху у ФРН у першій половині 1960-х років.....	86
Деревінський В. Діяльність та умови перебування В. Чорновола в ув'язненні.....	89
Діброва С. Я. Новицький "під прицілом" критики галицьких учених	94
Капелюшний В., Зайковський А. Актуальні проблеми повсякденного життя миротворців Збройних сил України: 1992–2006 роки	97
Кудінов Д. Діяльність Всеросійської селянської спілки на лівобережній Україні у 1905 році.....	100
Купчик О. Встановлення дипломатичних відносин між УСРР і Турецькою Республікою (1920–1922)	104
Лабур О. Погляди Івана Франка як джерело вивчення ґендерної історії України	106
Магуза Г. Український контекст творчості О. Довженка в роки Другої світової війни.....	110
Павленко С. "Щоденник" М. Грушевського як джерело вивчення історії архівної справи в Російській імперії наприкінці XIX століття	112
Парахіна М., Полушкіна Т. Вплив етнонаціональних досліджень на відновлення державно-демократичної політики в Україні в XX столітті	116
Петренко А. Історія створення колекції російських стародрукованих видань XVII–XVIII століть Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка	119
Сорока Ю. Насильницьке виселення населення західноукраїнських земель у 1940–1950-х роках	122
Стеценко Н. Українська держава часів гетьмана П. Скоропадського у працях українських зарубіжних істориків.....	126
Швед О. Європейське питання в ході національних референдумів 1972 року в Норвегії та Данії	129

CONTENTS

ISSUE 92

Adamovich N. The basic stages of constitutional reform are in Ukraine (1990–1996)	75
Gorban T. "Inorodci" or a part of "single russian nation": ukrainians in ethnopolitical model of Russian empire (late XIX – early XX cent.).....	78
Gordienko V. Murder of metropolitan of Aleksey Gromadsky.....	82
Gorohov S. Foundation of zemstvo economic organs in Kharkivska and Chernigivska guberniyas in the beginning of XX century	84
Guseva N. The attempts of adoption of extraordinary laws and their impact on dissemination of youth movement in Germany at the 1 st part of 1960 th	86
Derevinskyy V. Activity and conditions of stay V. Chornovil in the conclusion	89
Dibrova S. Ya.P. Novitsky "under the rear sight" of criticism of Galitchina's scholars.....	94
Kapelyushnyj V., Zaikovskiy A. Actual problems of everyday life of pacifiers of Military forces of Ukraine in 1992–2006.....	97
Kudinov D. The public work of the all-Russian rural association at the left-bank Ukraine in 1905.....	100
Kupchyk O. Installation of diplomatic relation between Ukrainian SSR and Turkish in 1920–1922.....	104
Labur O. The views of I.Franko as of Ukrainian gender's history learning	106
Maguza G. The Ukrainian context of O.Dovzhenko's creative activity during the 2-nd World war	10
Pavlenko S. "The Diary" of M.S. Hrushevskiy as a source for studies the history of archival affairs in the Russian Empire at the end of the 19 th century	112
Parakhina M., Polushkina T. The influence of ethnonational studies of the reestablishment of state-democratic politics at the Ukraine in XX cen.	116
Petrenko A. The story of creation of the russian collection printed anciently editions of XVII–XVIII century of Kyiv Taras Shevchenko national university scientific library after M. Maksymovych	119
Soroka Yu. The expulsion by force of the population of the Western Ukrainian lands in 1940 th – 1950 th	122
Stetsenko N. Ukrainian State by the ruling of Pavlo Skoropadsky in the works of the Ukrainian foreign historians.....	126
Shved O. European issue during national referendum campaigns of 1972 in Norway and Denmark.....	129

ЗМІСТ

ВИПУСК 93

Власенко С. Радянська історіографія аграрної політики нацистської Німеччини на окупованій території України	133
Гончаревський В. Структура цивілізаційної побудови А.Дж. Тойнбі	136
Діброва С. Я. Новицький у краєзнавчих дослідженнях наукової провінції	139
Зубко А. Монети генуезьких колоній Криму в міжнародній торгівлі XIV–XV століть	145
Колодюк І. "Народна релігія": основні аспекти дослідження в Україні	148
Кравченко І. Соціальний склад ісландського єпископату (друга половина XI – початок XIII століть)	151
Парахіна М., Полушкіна Т. Державотворчий процес в Україні: стан та перспективи розвитку	156
Пірожкова Ю. "Китайський фактор" у стратегії розрядки міжнародної напруженості адміністрації Р. Ніксона	160
Ругаль Л. Повернення творчих спілок і мистецьких організацій на визволену територію УРСР	162
Севастьянова І. Рекрутські набори під час російсько-турецької війни 1735–1739 років	166
Слободян Н. Політика США в Перській затоці	169
Сморжевська О. Роль художника Анатолія Петрицького у становленні та розвитку української театральної сценографії у 1920-х роках	172
Хачатрян А. Міжнародні фактори становлення незалежності Вірменської республіки	176
Шевченко В. Участь Дмитра Мануїльського у створенні та становленні Народного комісаріату закордонних справ (НКЗС)	179

CONTENTS

ISSUE 93

Vlasenko S. The Soviet historiography of the agrarian policy of the Nazis Germany in the occupied territory of Ukraine.....	133
Goncharevs'kiy V. The Structure of A.J. Toynbee's Civilization's Model and the Place of Civilizations in it.....	136
Dibrova S. Ya.P. Novitsky in scientific province's local lore studies.....	139
Zubko A. The coins of the Crimean Genoa colonies in international trade of XIV–XV cen.....	145
Kolodyuk I. "Folk religion": the basic aspects of ethnologic research in Ukraina	148
Kravchenko I. Social backgrounds of icelandic bishops (the second half of the 11 th – the beginning of the 13 th ct.).....	151
Parakhina M., Polushkina T. State-creative process in Ukraine: current situation and prospects of development.....	156
Pirozhkova Yu. "Chinese Factor" in R. Nixon Administration Strategy of Détente	160
Rugal L. The returning of creative unions and organizations at exempted territory of USSR.....	162
Sevastiynova I. Recruitment during the period of Russian-Turkish War of 1735-1739.....	166
Slobodyan N. United States of America policy in the region of the Persian Gulf.....	169
Smorzhevskya O. Artist Anatole Petritskyi role in becoming and development of the Ukrainian theatrical scenography in 1920 th years.....	172
Khachatryan A. The international factors of creation of the independence of Armenia's Republic.....	176
Shevchenko V. Manyilskij's D. participation in creation of the National committee of Foreign Affairs.....	179

ФОРМУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ІСТОРИОГРАФА (ГІМНАЗІЙНА ДОБА)

На основі широкої джерельної бази проаналізовано гімназійний період життя М. Грушевського під кутом формування його історіографічних поглядів. Досліджено джерела формування його світогляду і наукових інтересів. Розглянуто перші історичні реферати юнака, його щоденники і белетристика. Зроблено висновок про романтично-раціоналістичне бачення М. Грушевським української історіографії.

in the present paper on the broad basis of sources the grammar school period of M.Hrushevskiy's life is analyzed from the standpoint of formation of his historiographic views. The origins of his world outlook and scientific interests' formation are investigated. Youth's first historical essays, diaries and fiction works are studied. The conclusion of M.Hrushevskiy's romantic-rationalistic vision of Ukrainian historiography is made.

У предметному полі науки грушевськознавства питання, пов'язані з процесом становлення наукового світогляду та формування історичних поглядів М. Грушевського, ще донедавна перебували на периферії дослідницької уваги. Переважав погляд, що на еволюції наукового світогляду вченого найбільший вплив мало навчання у Київському університеті, тому аналіз творчого шляху історика дослідники зазвичай розпочинали із студентських років. Проте в останні роки, завдяки активній архівно-пошуковій та видавничій діяльності М. Крикуна, Л. Зашкільняка, І. Гирича, В. Ульяновського, Г. Бурлаки таке переконання було спростовано [1; 2; 3; 9; 10; 11; 13]. Науковці довели, що значні громадсько-наукові підвалини світогляду М. Грушевського було закладено на гімназійній лаві, і це значною мірою зумовило його подальшу творчу долю. Так як основний комплекс проблем, пов'язаних із формуванням наукового світогляду М. Грушевського у гімназійні та студентські роки на сьогодні практично вивчений, ми зупинимось лише на конкретних питаннях становлення поглядів ученого на вітчизняний історіографічний процес і його основних представників.

Початки історіографічної рефлексії М. Грушевського сягають гімназійних часів. Саме тоді він уперше знайомиться із творчістю таких видатних українських істориків як М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов і В. Антонович. Власне роздуми над їхніми працями, підсилені раннім і дуже потужним національним самоусвідомленням, стали відправним пунктом формування як загальноісторичних, так і спеціально-історіографічних поглядів юнака. Натхненню студіюючи україністику, збираючи по крихті будь-яку інформацію про історію України, М. Грушевський виробляє власний науковий смак, починає критичніше ставитися до прочитаного, нерідко не погоджується з висловленими тезами, завжди докладно аргументуючи власну позицію ідеями, запозиченими із праць інших дослідників. Юнацькі щоденники М. Грушевського рясніють конспектами прочитаних історичних праць, роздумами над їхнім концептуальним багажем, що нерідко набувають полемічної форми. Дослідження таких перших проб пера дозволяє доволі чітко простежити перебіг формування у майбутнього вченого критичного мислення – необхідного елементу наукового світогляду. Незважаючи на залежність поглядів М. Грушевського від історіографічних джерел, та до певної міри похідний характер його висновків, усе ж слід, на нашу думку, наголосити на поважному авторському забарвленні висловлених ідей, намаганні юнака виробити власний погляд на актуальні аспекти тогочасної історичної науки.

Українознавча література, розповіді рідних та близьких, а також вразливість юнака сформували у нього розвинену національну свідомість. Михайло вивчає українську літературу, мову, намагається писати нею белетристичні твори, збирає свою першу україномовну бібліотеку. Його мрією в той час стає "зробитись ватажком гурту українського" [8, № 5, с. 17]. Юнак дає собі "Ганнібалову присягу" – невтомною працею підняти

українське життя з того занепаду, у якому воно перебувало в другій половині XIX ст. [7, 1988, № 9, с. 126].

Безпосереднім поштовхом до історіографічних рефлексій М. Грушевського стали праці М. Костомарова. Деякі з них знаходилися у гімназійній бібліотеці і тому були опрацьовані юнаком у перші роки навчання. Студіюючи твори метра української Клію, Михайло вперше для себе формулює характерну рису вітчизняної історіографії першої половини XIX ст. – її синкретизм, співіснування у нерозривній єдності наукового та літературного дискурсів. Така синкретичність, на думку гімназиста, говорить про початки становлення вітчизняної інтелектуальної традиції взагалі та історіографічної зокрема. Негативна оцінка цього явища М. Грушевським промовисто свідчить про його позитивистські симпатії, намагання сцієнтизувати українську історичну науку. Цим можна пояснити той факт, що оцінка юнаком праць М. Костомарова була неоднозначною. Йому "до смаку більше підходили критично-аналітичні праці, ... синтетичні характеристики, програмові, а не описові речі" [7, 1988, № 9, с. 122–123]. Тому з такою повагою він згадує статті М. Костомарова "Дві руські народності" та "Думки про федеративний початок давньої Русі", тоді як прохолодніше відгукується про його монографії, написані у стилі історичної романістики.

У розрізі нашої теми цікавими є щоденникові роздуми М. Грушевського над статтею М. Костомарова "Завдання російського українофільства". На думку юнака, у статті поєднано три смислові пласти, присвячені, відповідно, сучасному стану українофільства та його завданням, а також проблеми самобутності української мови. Прикметно, що Михайло погоджується з усіма думками, висловленими у статті. Так, характеризуючи український культурницький рух, він зазначає: "Але ж це, що кажуть оті московські грамотії, брехня – був і є люда руський, або, як то кличуть, український, а у його мова, мова не знівечена, а чиста й гарна, й українофільство не видумано, а з'явилося помалу, зовсім естествоно" [5, с. 13]. Також у дусі ідей М. Костомарова юнак обстоює право української мови на самостійне існування, відкидає поширений у ті часи погляд на неї, як на зіпсутий польськими впливами діалект російської мови. Аргументуючи свою тезу, М. Грушевський наводить короткий історичний нарис української культури. Висновки гімназиста, захопленого романтичним українством, досить емоційні та характеристичні: "А що деякі кажуть, що не може бути письменство українське, то це брехня, як чоловік хоче свої думи висказувати рідною мовою, то має на це право, значить і письменство рідне може й має право бути".

Згадуючи у похилому віці свої гімназійні часи "бурі та натиску", М. Грушевський з особливою повагою згадує дві інші статті М. Костомарова – "Дві руські народності" та "Думки про федеративний початок давньої Русі". Услід за їхнім автором юнак стверджує принципове відмінність між українським і російським менталітетами – "...обрядовий ригоризм – се прикмета великоруської народної вдачі, українська ж відкидає обрядовий формалізм і казуїстику" [7, 1992, № 3–4, с. 136].

Більше стриманим був М. Грушевський в оцінці історичних монографій М. Костомарова. Незважаючи на те, що тодішня критика дуже вихваляла стилістику творів історика, у Михайлові "...його описова, нарративна манера.. не будила ентузіазму" [7, 1988, № 12, с. 122–123]. Його відштовхувало в працях М. Костомарова "механіцизм і поверховість, небажання зостановитися над глибшими мотивами і причинами подій і вести до них читача".

Зауважимо, що традицію неоднозначного ставлення до творчості М. Костомарова – позитивної оцінки його програмних синтетичних праць і застереження до історичних творів ширшого плану, початки якої сягають гімназійних років, М. Грушевський проніс через усе своє життя. Оцінка ним творів М. Костомарова стає значно зрозумілішою в контексті широкої критики ідейно-теоретичних і методологічних засад української романтичної історіографії. Подібні зауваження М. Грушевський висловлював, аналізуючи праці інших представників української історіографії першої половини XIX ст. Так, творчість П. Куліша, як занотовує вчений у "Споминах", його знеохотила своїм "кучерявим кулішевським стилем", "сухою, рубаною прозою" [7, 1988, № 12, с. 124–125]. "Історія Малоросії" Маркевича, хоча й була написана доброю українською мовою, "але історії гетьманів, зроблені по "Історії Русів" дуже баламутно, zostавили по собі тільки враження великої замішанини" [7, 1988, № 12, с. 118]. Не уникнула також критики концептуальна схема "Історія Нової Січі" Скальковського.

Історіографічні зацікавлення М. Грушевського значною мірою посилювало знайомство з науковою періодикою. Взагалі, у мемуарах М. Грушевського досить багато місця відведено роздумам про роль історичної періодики як феномена історіографії взагалі та у становленні власного наукового світогляду зокрема. Журнал, переконаний учений, виступає своєрідною дискусійною трибуною, де до певних тез підходиться з різних обсерваційних пунктів, з різних сфер життя і науки береться матеріал для їх обґрунтування, робиться постійний вибір суголосного з бieżучою літературного життя і ведеться полеміка із зарозливим і ворожим – "має величезне значення для формування і уясування світогляду, для орієнтування в житті і культурнім чи науковім матеріалі" [7, 1988, № 12, с. 121]. Жодні популярні книги, хоч би як талановито написані, наголошує М. Грушевський, не можуть дати стільки для формування критичного мислення, вміння відбирати матеріал і його використувувати, розуміння себе як члена певного громадського колективу, як "журнал, скільки-небудь серйозно поставлений, щиро та послідовно відданий певним програмним завданням". Дуже високо оцінює М. Грушевський перші річники "Київської Старовини". Цей журнал, згадує він, мав нешироку і неглибоку, але ясну і принципову програму, він служив її інтересам, а не будь-якому персональному угрупованню. На думку історика, "Київська Старовина" протягом перших двадцяти років свого існування служила багатьом поколінням нашої інтелігенції справжньою школою політичного та культурного українства, що правда, школою "з узькою програмою, з тисним світоглядом".

"Київська Старовина" посідала особливе місце у творчій долі М. Грушевського. Сергій Федорович, передплативши сину кілька річників "Київської Старовини", "...витичив, – як згадував М. Грушевський, – дорогу моїм дальшим заняттям" [7, 1988, № 12, с. 120]. Саме на її сторінках майбутній учений уперше зустрівся із працями В. Антоновича. Власне його статтю "Київ, його судба та значення з XIV по XVI ст." починався перший випуск часопису. Ця праця В. Антоновича, як слушно зауважив О. Прицак, була визначальною у формуванні історичних поглядів М. Грушевського [12, с. 11]. Згадуючи про вплив перших річників "Київської Старо-

вини" на формування свого світогляду, зрілий учений зазначав: "1883 рік, власне, і пішов у мене на таку громадську і національно-політичну самоосвіту, самовиховання на матеріалі і за вказівками "Киевской Старини" [7, 1988, № 12, с. 121]. Значення українських часописів, насамперед таких, як "Київська Старовина" та "Основи" було таким вагомим для Михайла, що, як він сам писав "...духом я ввійшов в київський осередок дуже сильно і широко" [7, 1992, № 3–4, с. 138].

У цей час М. Грушевський почав також знайомитися із працями П. Куліша та М. Драгоманова. Жваве зацікавлення у гімназиста викликали статті останнього, якого він називав єдиним представником тогочасного політичного українства. Першим впливовим твором М. Драгоманова, з яким у 1883–1884 рр. ознайомився М. Грушевський, була його передмова до повістей Федьковича на тему української народності як секрету художності. Етапними у становленні історіографічної концепції М. Грушевського були також рецензії М. Драгоманова на праці російських істориків, де він обстоював самотність українського народу, своєрідність української культури та тривалість української історичної традиції.

Гімназійні заняття історією М. Грушевський провадив, як правило, самотужки, оскільки "зовсім нічого не давав нам історик – усе кінчилося на славних підручниках Іловайського" [7, 1992, № 3–4, с. 137]. Серед історичної літератури він згадує також твори російських істориків, що писали про Україну – О. Забеліна та М. Данілевського. Прочитання їх праць було критичним та усвідомленим. Гімназійний щоденник Михайла – своєрідна творча лабораторія майбутнього вченого – наповнений власними роздумами над прочитаними монографіями.

Інтелектуальні зацікавлення Михайла у ті часи вражають своєю широтою – це україністика, історія, слов'язознавство, давньогрецька поезія та філософія, літературознавство. І в кожній із цих галузей гуманітаристики він сумлінно та наполегливо працює, закладаючи міцні наукові підвалини власного світогляду. Характеризуючи своє тогочасне "читацьке коло" та його впливи на становлення власного наукового світогляду, М. Грушевський в "Автобіографії" писав; "Монографії Костомарова, Записки о Южной Руси Куліша, збірники Максимовича і Метлинського, Історія Січі Скальковського, Історія словянських літератур Пипіна, перші річники Киевской Старини, перечитані мною в рр. 1881–1885, послужили провідними нитками моїх інтересів і планів. Вкінці історія бере гору над славистикою; полеміка про початки Руси, різні теорії княжої Руси, полеміка слов'янофілів із західниками, теорія початків козацтва, не кажучи про спори українофілів із центристами, оборону і заперечування прав української літератури і національного розвитку викликали в мені... велике зацікавлення, і я читав з сеї сфери багато, виробляючи в собі... певні провідні ідеї історії і, збираючися в університет, я розпоряджав солідним запасом знання фактичного і теоретичного" [4, с. 198–199].

Тогочасне зацікавлення М. Грушевського українською історіографією особливо яскраво вилилося у перекладі ним українською мовою "Слова о полку Ігоревім". Автограф цього раннього поетичного перекладу недоведено, проте, за рядом особливостей рукопису дослідники відносять його до гімназійного часу [1, с. 27]. Цікаво, що при роботі над цим перекладом М. Грушевський утверджується на думці, що "Слово" – це "українська дума XII віку", прямий родоначальник "творів малоруської писемності XVII–XVIII сторіч". Тобто молодий дослідник дотримується версії, що була викладена у книзі І. Прижова та підтримана М. Драгомановим.

На гімназійній лаві відбувається також формування теоретичних засад як загальноісторичних, так і спеціально-історіографічних поглядів М. Грушевського. Пере-

буваючи під сильним впливом ідей М. Драгоманова та В. Антоновича, юнак переконаний, що український народ має давню та тривалу історичну традицію, яка своїми коренями сягає часів Київської Русі. А звідси й висновок гімназиста – історико-літературні твори тієї доби – "Слово", "Літопис Нестора", "Повчання Володимира Мономаха" – це родоначальники творів малоруської словесності [5, с. 45]. Як найважливіший аргумент своїх поглядів, М. Грушевський висуває тезу про спорідненість сучасної йому мови із мовою давньоруських літописів. У плані формування поглядів М. Грушевського на український історіографічний процес важливою є також його критика теорії М. Погодіна про російське населення Київщини до монголо-татарського нашествия. І хоча ця критика побудована на аргументах, запозичених із праць В. Антоновича та М. Драгоманова, а не на самостійних джерельних студіях, вона дозволяє говорити про сформованість провідних елементів історіографічної концепції М. Грушевського вже в гімназійні роки.

Цікавою є також перша фіксація поглядів М. Грушевського на періодизацію вітчизняного історіографічного процесу, які він розвинув, конспектуючи рецензію М. Драгоманова на книгу І. Прижова "Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVII век", що була опублікована у журналі "Вестник Европы". Найдавнішим періодом "української словесності" М. Грушевський називав літературу Київської Русі. Це, на його думку, час формування писемності та історіографічної традиції на наших землях, представленої чисельними творами, що складають золотий фонд європейської культури. Ця літературна спадщина "... першого періоду Русі, – зауважував М. Грушевський у щоденнику, – була малоруська і відмітною рисою характеру її була войовничість, спрага подвигів, що пом'якшувалася тією м'якою, поетичною рисою народного характеру, яка і досі становить головну рису характеру малоруса" [5, с. 348]. Далі слідує писемність "періоду литовського володіння", що не залишила після себе значних літературних творів. Після нього юнак виокремлює період боротьби з поляками. Консолідація всіх прошарків українського народу довкола ідеї боротьби за свої права та свободи із чужинською владою породила, на думку гімназиста, значну за обсягом і глибину за змістом літературу. Проте неслухно, наголошує він, пояснювати такий розквіт культури лише обставинами польсько-українського протистояння та необхідністю збереження національної самототожності – "... це був необхідний наслідок із попередньої духовної діяльності народу". Саме в цей період, стверджує М. Грушевський, "відразу здобуває повний розвиток істо-

ріографія", що значно випереджає за рівнем свого розвитку історичну думку росіян. Цей період закінчився з приєднанням України до Росії та знищенням запорізької Січі. Проте, незважаючи на антиукраїнську політику та асиміляційні зусилля російського царату, підкреслює юнак, Україна не втратила власної культурної самобутності, а завдяки самовідданій діяльності вітчизняних інтелектуалів набули подальшого розвитку література та історіографія [5, с. 47].

Гімназійна доба стала початком становлення М. Грушевського як цілісної, зрілої та здатної критично мислити особистості зі своєрідним поєднанням романтично-позитивістсько-раціоналістичних поглядів. Практично до закінчення гімназії Михайло, вибираючи життєвий шлях, вагався між літературою та історією. Вибір історії як професійного шляху певною мірою зумовила матуральна криза – про це чітко у своїх "Споминах" пише сам учений [7, 1988, № 12, с. 125]. Історіографічні погляди формувалися під впливом праць М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, А. Скальковського, М. Максимовича, О. Марковича, П. Куліша. Саме їх творчість стала як своєрідним імпульсом для історіографічної рефлексії М. Грушевського, так і першим об'єктом його критики. Солідні науково-пізнавальні підвалини, закладені двадцятилітнім юнаком, дозволили сформувати йому провідні елементи власної історіографічної концепції, що з певними видозмінами були пронесені через усе творче життя.

1. Бурлака Г. "Співи мої сумні – йдете ви меж люде..." // Михайло Грушевський: Із літературної спадщини. – Нью-Йорк; К., 2000.
2. Ващенко В.В. Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – початку XX століття (М.І. Костомаров, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський). – Дніпропетровськ, 1998. 3. Гирич І. М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1994.
4. Грушевський М. Автобіографія, 1906 р. // Великий Українець. – К., 1992.
5. Грушевський М. Із літературної спадщини. – Нью-Йорк; К., 2000.
6. Грушевський М.С. Русская история до воцарения дома Романовых. – ЦДІАК. – Ф. 1235, оп. 1, спр. 99, арк. 1–81 зв.
7. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1988. – № 9.
8. Грушевський М. Щоденник // Київська старовина. – 1993. – № 3. № 4.
9. Зашкільняк Л. М.С. Грушевський у Київському університеті (1886–1894 рр.) // Грушевський М.С. Щоденник (1888–1894 рр.). – К., 1997.
10. Зашкільняк Л. Славистика в науковій спадщині та історіософії Михайла Грушевського // Проблеми слов'язнавства. – Л., 1994. – Вип. 46.
11. Крикун М. Магістерська дисертація Михайла Грушевського // Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.). – Л., 1996.
12. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.; Кембрідж, 1991.
13. Ульяновський В.І. Незнана рання праця М.С. Грушевського з русистики та джерелознавства // Український археографічний щорічник. – К., 1993. – Вип. 2.

Надійшла до редколегії 20.02.06

Л. Чугаєвська, асп.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І СТУДЕНТСЬКИЙ РУХ В ЕМІГРАЦІЇ В 1920-ТІ РОКИ

Досліджено наукову і політичну діяльність М. Грушевського в еміграції у 1920-х рр. Висвітлено його співпрацю з українськими студентами в Європі.

The article is dedicated a complex position of Ukrainian students abroad and work M. Grushevskogo with students in emigration in 1920-th years.

М. Грушевський походив із роду Грушів, що осів у Чигиринському повіті на Київщині у XVIII ст. Він народився 29 вересня 1866 р. в Холмі в сім'ї вчителя греко-уніатської гімназії Сергія Федоровича Грушевського. Проте свої молоді роки, починаючи з 1869 р., Михайло Сергійович провів на Кавказі. У 1886–1894 рр. Грушевський навчався і проводив наукові дослідження на історико-філологічному факультеті Київського університету. В університеті працював і розпочав свою наукову діяльність під керівництвом Володимира Антоновича. З часом Михайло Грушевський стає помітною постаттю в історії України. Він не просто писав історію, а особисто

брав у ній безпосередню участь і творив її. Не було жодної ділянки суспільного життя, у якій він не брав участі. Уже в березні 1917 р. Михайло Грушевський стає головою Української Центральної Ради, а потім і першим президентом Української Народної Республіки. Однак уже в 1919 р. М. Грушевський, відсторонений політичними діями від державного будівництва, виїхав до Чехословаччини, згодом переїхав до Австрії й оселився в Бадені біля Відня [2].

Учений розгорнув в еміграції широку наукову і публіцистичну діяльність, відстоюючи національно-політичні права України перед світом. Він вважав, що

© Л. Чугаєвська, 2007